

Mircea Eliade și vocația universalității

Mihai Șora în dialog cu Gabriel Stănescu

Mihai Șora
Foto: Luiza Palanciuc
Paris, ianuarie 2007

Gabriel Stănescu: *Stimate domnule Mihai Șora, știu că ai acordat mai multe interviuri despre mentorul dumneavoastră din anii studenției, Mircea Eliade. Ce amintiri îi păstrați azi – unele, poate, care se cunosc mai puțin?*

Mihai Șora: „Mentor” este, cred, mult spus pentru perioada studenției. Îmi fusese așa ceva pe când eram elev, la liceul „Constantin Diaconovici-Loga” din Timisoara. Pe atunci, citeam cu nesat tot ce publica, fie în revista *Vremea*, fie în *Civintul lui Nae Ionescu*. Dar nici atunci nu îl luam drept model de gândire sau de viață, ci, pur și simplu, eram cucerit de fervoarea lui, de avântul pe care îl luase în bălta pentru cultura înaltă. Amintirile mele cele mai precise din această perioadă – deci între 1930 și momentul plecării mele în Franța, în 1938 – sînt, de altfel, legate tocmai de această profundă impresie pe care mi-a făcut-o febrilitatea din textele sale, uneori vecină cu nervozitatea, impresie care mi-a fost confirmată și atunci cînd l-am cunoscut personal, odată ajuns la București, ca student la Facultatea de Filosofie. Deși apariția lui nu avea nimic excentric, nici în înfățișare, nici în vestimentație, ea era, cu toate acestea, neașteptată: la o capacitate de a pronunța o sută de cuvinte, i se îmbulzeau în gură o mie... Pentru cineva care, în mod concomitent, frecventa și cursurile lui Nae Ionescu, la care fiecare cuvînt, spus calm, își nimerea fără greș ținta, ardența lui Eliade, acompaniată de o gestică pe măsură, era surprinzătoare. Cei care aveau o îndelungă practică a textelor sale primeau, desigur, esențialul a ceea ce spunea. Dar, pentru necunosătorii zonei problematice în care se misca Eliade, oralitatea lui năvalnică putea fi derutantă. Mie mi se părea pasionant tot ce spunea – chiar dacă, uneori, era pîndit de o exteriorizare pleto-rică. Pe mine, care eram un introvertit și un retrac-til – deci un *posé*, ca să spun așa – modalitatea aceasta de a ieși în public nu putea decît să mă încinte. Însă, repet, *fără să-mi devină model*: de a te exprima, de a exterioriza un gând. Ceea ce apreciam la el era autenticitatea lui: nimic din ființa lui nu era contrafăcut, studiat dinainte, în vederea obținerii unui efect. Ar fi fost, de altminteri, imposibil, ținînd cont că toată ființa lui părea locuită, cu adevărat, de mesajul pe care îl transmitea.

GS: *Cum era văzut Eliade după întoarcerea din India?*

MS: Este limpede că, la întoarcerea din India, ceva în receptarea lui Eliade s-a schimbat... Nici n-ar fi putut fi altfel, dacă ne gîndim că el se întorsese ca *indianist calificat*, cum s-ar spune. Or, la acest tip de „validare”, nu poți avea decît două reacții: de admirație sau, tocmai dimpotrivă, de respingere. Admirația este de înțeles: asistau, la cursurile sale, tineri pentru care Eliade și formația sa erau ceva exotic, din capul locului, care se apropia de mitologie. Respingerea, însă, venea mai degrabă din partea unor colegi de generație. Substratul ei suna: „Dumneata poți să ne spui orice, noi tot nu putem să verificăm că spui lucruri întemeiate. Prin urmare, ne ceri să-ți facem credit. Ei bine, nu sîntem dispusi să-ți facem”. Parcă prevăzînd asemenea obiectii, Eliade a avut buna inspirație de a-și scrie teza în limba franceză, dîndu-i posibilitatea de a circula în mediile indianistice universale, de unde au sosit, imediat, reacțiile pozitive. Așa încît, zarva românească s-a mai domolit, iar balanța s-a înclinat în favoarea lui: era, acum, validat și de mediile universitare occidentale.

GS: *Ati venit să-l vedeți, să-l ascultați pe tî-nărul profesor de filosofie sau pe scriitor, autor al recentului roman de mare succes Maitreyi?*

MS: Oricum aș fi venit, nu veneam ca un neștiutor. Înainte de a ajunge la facultate, nu-mi scăpase nimic din tot ce purta semnătura lui Mircea Eliade. Dar nu pot spune că aveam o idee preconcepțată – în sensul că aș fi fost prins într-un orizont de așteptare sau altul. De regulă, cînd faci astfel de proiectii, pleci dezamăgit. Or, eu eram disponibil să-l primesc pe el *exact așa cum era el*, fără absolut nici o imagine pre-fabricată, deși aveam la îndemînă, în chiar scrierile pe care i le citisem, material pentru confecționarea unui personaj mental. Gîndiți-vă numai că devorasem romanul *Maitreyi*, fiind eu însumi îndrăgostit lulea, în vremea aceea... Cu alte cuvinte, aș fi putut foarte bine să rămîn oarecum decepționat la vederea acestui băiat slăbănog, cu ochelari pe nas, deci cu un aer mai degrabă „intelectual” decît de „don Juan”. Ei bine, nu. Deschiderea mea era totală, și, prin urmare, l-am primit *fără rest*, exact așa cum mi se înfățișa.

GS: *Ce rol credeți că a avut Nae Ionescu în formarea lui Eliade?*

MS: Aici putem face tot felul de presupoziii... însă toate bat înspire un rol formativ, care pare să fi venit, în cazul lui Eliade, la momentul potrivit, cu un impuls proporționat nevoii de împlinire socială: Eliade era la catedra lui Nae Ionescu, nu a altcuiva. De asemenea, este bine știut că însăși trimiterea lui în India, tot lui Nae i se datorează, în bună parte – cel puțin ca încurajare a unei vocații, dacă nu chiar material. Este important de subliniat că grațitudinea lui Eliade a fost nedisimulată și constantă (parțial, i-a împărtășit și soarta de puscăriș, la Miercurea-Ciuc). Ceea ce pot spune – fără să exagerez, cred – este că Nae Ionescu a fost, pentru Eliade, un catalizator: a dus la o ecoloziune, fără să intre în compoziția „chimică” a scrierilor lui Eliade. Așadar, o influență cu mult mai subtilă, mai greu de discernat, dar, fără îndoială, una care lasă urme. Și, din cîte știm, urma alege...

GS: *Ati fost prezent la deschiderea primului curs al lui Eliade la Sorbona, în prezența lui Dumézil. Ce vă amintiri despre acest curs?*

MS: Nu-am fost. Am asistat, în schimb, tot la École Pratique des Hautes Études, la cursurile lui Paul Masson-Oursel, indianist în vogă, deja ajuns la vîrsta senectutii (era născut în jurul anului 1880). Deși „în vogă”, cum aminteam, nu se aflau nicodată în sală mai mult de patru-cinci persoane, între care eu și soția

mea... singurii tineri. „Lectiile” de la Hautes Études nu erau „introduceri în materie”. Prin urmare, hiper-specializarea avea ceva inhibitoriu pentru un public mai larg. *Aceasta* era marea deosebire față de Collège de France, deosebire care s-a perpetuat de-a lungul vremii. Nu știu ce audiență avea Eliade cu „lectiile” sale, de asemenea hiper-specializate. Însă nu îmi imaginez că umplea sălile de curs așa cum i se întîmplase la București... Ceea ce nu înseamnă că vocea lui nu era auzită de cine trebuia să fie auzită. La urma urmei, ca să-ți faci loc – și încă unul de cînstă – în lumea universitară franceză, nu trebuia neapărat să fii „vedetă” (în sensul... cinematografic al cuvîntului). „Vedetismul” a apărut mai tîrziu, după anii '68... dar, atunci, scara valorilor s-a răsturnat.

GS: *De ce nu a putut ocupa Eliade o poziție universitară în capitala Franței?*

MS: Era foarte greu, într-o Franță rănită în mîndria și în valorile ei de toleranță de către regimul de la Vichy, să fii (ori să fi fost) ceea ce cheamă de *dreapta*. Pe Eliade, ca și pe alții, l-au urmărit trecutul său bucurestean și simpatiiile pentru extrema-dreaptă. Simpatii care – de altfel – nu fuseseră supunerii necondiționate, nereflectate, în cazul lui Eliade. Dar, imediat după război, Franța practica judecata sumară, fără drept de apel: femei rase în cap pentru... „colaborare orizontală”, împuscări expeditiv etc. Eu însumi asistasem, la Grenoble, la asemenea scene de groază, în momentul Eliberării, scene care nu aveau nimic *democratic*, în esența lor, ci erau, adesea, simple „reglări de conturi”, neîntemeiate factual și, mai ales, juridic. Deci pot înțelege că parcursul lui Eliade l-a deservit în ascensiunea sa în mediile universitare franceze. Cel mai bun lucru pe care îl avea de făcut era exact cel pe care l-a și făcut: anume, să-și ia rămas-bun de la acest „sistem” închis, refractar la ideile de dreapta, și să caute să-și facă meseria într-o lume mai decomplexată ideologic sau care, în orice caz, nu era animată de resentimente politice, nici nu făcea din resentiment un mod (propagandistic) de a supraviețui. Iar lumea aceea nu putea fi decît lumea americană. Sentimentul meu este că – dacă s-ar fi încăpățînat să rămînă în Franța acelor ani, Eliade s-ar fi autodistrus. Continental american i-a oferit, în schimb, sansa unei „virginități” pe care o Europă trecută prin ciur și prin dîrmon, nu numai că nu i-o putea oferi, dar i-o refuza cu „metodă”.

GS: *Cine au fost detractorii lui Eliade?*

MS: Mediile de stînga. Lucrul este atît de limpede, acum, încît aproape că nici nu mai are sens să insistăm. Însă nu este vorba despre *toate* mediile de stînga. Era o stîngă *activă*, profund ideologizată, care nu funcționa decît *prin excludere*, un fel de „cine nu este cu noi, este împotriva noastră”, și care își găsea întotdeauna adepți turbulenți. Pe usa sălii unde Eliade își ținea cursul, la Sorbona, se întîmpla ca un astfel de activist să scrie cuvîntul „fascist”, pentru a-l discreditat. Asemenea gesturi l-au marcat profund pe Eliade, care a înțeles repede că nu se putea sustrage unei *vendetta* publice; de fapt: fără obiect, căci Eliade nu făcuse nicodată, nimănui, nici un rău. Ceea ce, însă, mi se pare mult mai grav – un lucru asupra căruia ar merita să insistăm, căci este vorba despre o acțiune infinit mai insidioasă, ca să nu spun vicleană – este încăpățînarea unor în a-l discreditat pe Eliade *astăzi*, adică după moartea sa. Sînt, de regulă, inși care nu îi cunosc îndeaproape nici opera, nici evoluția, dar care vehiculează abjecții despre trecutul său. Pentru că abjecția este modul lor de a fi, de a cîștiga teren într-un mediu universitar sensibil la ideologie și atent la propagandă. Vă dau un

singur exemplu. Am început, în 2007, împreună cu Luiza Palanciuc, un program amplu, „*Restitutio Benjamin Fondane*”, de publicare, în traducere românească, a operelor complete franceze. Și am spus, din bun început, că intenția noastră este să-l punem pe Fundoianu / Fondane pe aceeași orbită pe care se mișcă triada Eliade-Ionescu-Cioran. Cu alte cuvinte, să deschidem triada înspre o tetrada: toți au în comun faptul de a fi plecat din limba română și de a fi „explodat” într-o altă limbă, în spațiul francez. Fondane a avut un destin tragic, a murit gazat la doar 46 de ani, în vreme ce toți ceilalți trei au purtat de moarte bună... au putut să-și ducă gîndul pînă la capăt. Fondane, însă, în doar cei cîțiva ani în care a operat să scrie în limba franceză, a lăsat o fel de consistență ca a celorlalți. A-l plasa pe același palier cu cei trei nu înseamnă nimic altceva decît a-i recunoaște valoarea. Un lucru evident, simplu, necontorsionat, fără urmă de ideologie. Ei bine, este o afirmație care, pe mine, personal, m-a costat calificativele de *antisemit*, de *fascist*. Un ins oarecare – și pun în acest „oarecare” toată „greutatea” inconsistentei intelectuale și morale –, profesor în Germania, m-a taxat cu asemenea calificative (este drept, încurajat de intervențiile denigratoare ale unui compatriot, al cărui nume mi-e silă să-l scriu aici), pentru că am îndrăznit să-l așez pe Fondane în vecinătatea lui Eliade, un „pseudo-gînditor”, după – *fără ghilimele* – pseudo-intelectualul profesor german. Ce vreau să subliniez? Există, printre noi, astfel de indivizi. Ei ocupă catedre universitare, o putere simbolică, deci se simt *îndreptățiți* să emită judecăți de valoare, să dea verdicte, să scoată din circulație nume ca acela al lui Eliade, despre care, în realitate, nu cunosc mare lucru, în afară de „anecdotică”, zvonistica ideologică, patologică și resentimentară. Astfel de oameni nu trag, de fapt, greu la cîntar, din punct de vedere intelectual. Însă ei pot induce o iluzie foarte mare... Faptul însuși că sîntem nevoiți să-i evocăm aici este un semn. În realitate, ei nu merită decît dispreț. Ei sînt ceea ce eu am numit – în contextul precis al editării lui Benjamin Fondane în limba română – *neantul activ*. Ceea ce îmi doresc din tot sufletul este ca opera lui Eliade să nu sufere, și ea, așa cum se întîmplă acum cu opera lui Benjamin Fondane în limba română, din pricina acțiunilor propagandistice, violente și distrugătoare ale neantului activ.

GS: *Dumneavoastră ce credeți despre trecutul său, „deochear”, cum l-a numit cineva?*

MS: Politicul propriu-zis nu avea nici un fel de relevanță pentru Eliade. Spus brutal, Eliade era un analfabet politic. Decu: un om animat de un soi de mesianism, localizabil în zona spiritualului, nu a politicului. Îmi este, practic, imposibil să mi-l imaginez pe Eliade ca pe un *militant*, cu toate versiunile acestui termen: de la cel care urlă în piața publică, pînă la politicianul subtil, de cabinet, care trage sforile în culise. Eliade avea o franchețe a gestului și a convingerilor care nu lășau loc dubității, nici vreunui calcul meschin. În plus, erau în el resurse nebanuite de generozitate și deschidere. A-l înregimenta într-o doctrină înseamnă, de fapt, a-l reduce la ceea ce nu va fi fost nicodată. Mi se poate retorca faptul că a reprezentat guvernul de dreapta al României într-o misiune diplomatică – lucru valabil și pentru Eugen Ionescu. Dar, întocmai cum, pentru ultimul, „momentul” diplomatic nu era decît utilizarea unor legături de prietenie (sau de rudenie, în cazul lui Ionescu) pentru a scăpa de infernul din țară, la fel, pentru Eliade, diplomația a însemnat, după părerea mea, tocmai șansa prezervării integrității sale de ființă gînditoare și liberă.

GS: *Ca editor la ESPLA, ce puteți să ne spuneți despre repunerea în circulație a operei lui Eliade, după 1969?*

MȘ: Inițiativa îmi aparține. Cu doi ani înainte de '69, i-am scris lui Eliade în America și i-am dat de înțeles că eram într-un moment de deschidere, deci că puteam edita opera beletristică, în exclusivitate, ținând cont de profilul editurii. Eliade mi-a răspuns imediat, iar tot mecanismul publicării a putut fi demarat. Era ca un semnal: începuse marea despărțire a grîului de neghină, realismul socialist nu mai sufoca întreg orizontul literar; din cînd în cînd se iveau oaze de lumină, necondiționate istoric, ideologic – cazul prozei lui Eliade. Din păcate, nu m-am putut bucura, *ca editor*, de repunerea sa în circulație, pentru că, tot atunci, am fost dat afară de la ESPLA, după apariția antologiei de poezie interbelică a lui Nicolae Manolescu. Cunosteam și riscurile unei asemenea publicări, dar și însemnătatea ei; cel care își asuma întreaga răspundere era *editorul*, nu *autorul* antologiei. Însă acest risc merita luat. Poate că istoria literară va ține, la un moment dat, cont și de asemenea „detalii”, atunci cînd lucrurile se vor decanta, iar apele vor intra într-o matcă a normalității. Cert este însă că – de atunci – numele lui Eliade nu a mai fost un nume „rusinos”. Iar eu mă bucur că am putut, în vremurile acelea tulburi, să-l readuc în spațiul românesc. Revenirea lui Eliade a cîntărit, pentru români, mult mai mult decît am fi tentați să credem astăzi, cînd ne sufocă vedetismul unor pseudo-intelectuali, false „biblioteci pentru toți” și jurnaliști de mîna a treia reconvertiți în oameni de cultură.

GS: *Cum vedeți dumneavoastră proiectul unei OPERA OMNIA?*

MȘ: Mi se pare esențial ca această *opera omnia* să fie cu adevărat o *opera omnia*,

Mihai Șora, Foto: Luiza Palanciuc - Paris, ianuarie 2007

într-un demers deopotrivă restituitiv și critic. Așadar, o editare care să răspundă unor exigențe editoriale foarte precise: fiind o operă polimorfă, de o mare întindere și complexitate – întocmai cum se întîmplă cu opera lui Hasdeu ori a lui Iorga, de pildă –, trebuie ca ea să fie „gestionată” de un grup de specialiști, nu de un singur individ, fie el un cunoscător subtil. Cu alte cuvinte, trebuie *multiplicate* competențele, așa cum vedem în țări avînd o mai veche tradiție a editării științifice (Franța sau Germania, să spunem). Cu imaginea pe care o am eu asupra acestei opere, i-aș vedea următoarele secțiuni: a) beletristica propriu-zisă, b) eseistica (toate acele texte despre..., deci impresii, recenzii etc.), c) opera savantă (*Yōga*,

apoi tratatul de fenomenologie a faptului religios, impropriu denumit, la apariție, din voința editorului francez Payot, căruia i se părea un titlu mai... vandabil: *Traité d'histoire des religions*; pe urmă marea *Histoire des croyances et des idées religieuses* etc.); în sfîrșit, d) memorialistica și corespondența – secțiune, și aceasta, importantă și masivă (dacă nu ne-am gîndi decît la *Jurnalul portughez*). Prin urmare, o despărțire generică, nu cronologică, a textelor. Cu variantele, versiunile lor – întocmai cum este firesc într-o ediție critică. Dar cine va face această ediție critică? Vă întreb... și mă întreb. Trag nădejde că se vor găsi, pe lîngă Domnul Mircea Handoca, și sub oblăduirea Domniei sale, tineri cercetători entuziaști

care să formeze această echipă competentă: oameni scoliti în Occident, cu vederi largi și o fină cunoaștere a textelor. Spun „în Occident” pentru că, la noi, editarea critică a unei opere nu mai este, din nefericire, nici o prioritate, nici chiar o „simplă” disciplină universitară...

GS: *Ce semnificație credeți că are astăzi, după mai bine de douăzeci de ani de la moarte, mesajul umanist al lui Eliade?*

MȘ: Mesajul lui Eliade este unul implicat. El nu poate fi găsit sub o formă retorică, „propagandistică”, năicaeri în opera sa. De fapt, *opera* îi constituie mesajul. Este unul al deschiderii totale către alteritate; un mesaj al dialogului dintre culturi și, în ultimă instanță, un mesaj al unității în multiplicitate. Nu sînt numeroase operele care transmit acest mesaj universalist. Mai ales dacă ne gîndim că sînt forme de universalitate care riscă să se transforme în colonialism. Or, la Eliade, universalitatea are ceva natural, spontan și inteligent; ea nu este monocordă, monocromatică: păstrează întreaga bogăție a spectrului luminii.

GS: *Oare generațiile ce vin vor înțelege acest mesaj?*

MȘ: Sînt convins că da. Aș spune chiar că nu pot face *altcumva*, sînt constrînse la acel *intelligere* – deci la o înțelegere subtilă, care înseamnă, de fapt, *a fi inteligent*. Nădăjduiesc că nu vor apărea, în generațiile de după noi, doar oameni mărginiti la minte și la simțire. S-ar putea chiar ca înțelesul profund al operei lui Eliade, cu toată complexitatea acesteia, să nu fie prins, cu adevărat, *decît* de generațiile viitoare. Tocmai pentru că *ele* vor fi aceea care se vor confrunta cu globalizarea, cu stihia uniformizării, cu acea „universalitate” seacă, negativă, de care pomeneam mai sus – care este exact contrarul universalității lui Eliade: policromă și vibrantă.